

वाळू व इतर गौण खनिजांचे अनधिकृत
उत्खनन, वापर व वाहतूक प्रकरणी विविध
कायदे/अधिनियम/नियम यान्वये फौजदारी
कारवाई करण्याबाबत...

महाराष्ट्र शासन
महसूल व वन विभाग
शासन परिपत्रक क्र.गौखनि-१०/०५२५/प्र.क्र.१७९/ख-२
पहिल मजला, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मादाम कामा मार्ग, मंत्रालय, मुंबई-३२
दिनांक :- १७ जुलै, २०२५

- संदर्भ:१.महाराष्ट्र गौण खनिज उत्खनन (विकास व विनियमन) नियम, २०१३
२.महसूल व वन विभाग, क्र.गौखनि-१०/०८१२/प्र.क्र.५३४/ख,दि.०४.१२.२०१२ चे पत्र
३. महाराष्ट्र जमीन महसूल (गौण खनिजांचे उत्खनन व ती काढणे) नियम, १९६८
४. महसूल व वन विभाग, शासन परिपत्रक क्र.गौखनि-१०/०३१६/प्र.क्र.२०४/ख,
दि.१४.०६.२०१७

प्रस्तावना:-

राज्यात गौण खनिजाबाबतचा विषय हा महसूल व वन विभागाकडून हाताळण्यात येतो. या साठी महाराष्ट्र गौण खनिज (विकास व विनियमन) नियम, २०१३ तयार करण्यात आले आहेत. त्यानुषंगाने गौण खनिजाचे उत्खनन व वाहतूक परवाने देण्याची कार्यवाही करण्यात येत आहे. राज्यात मोठ्या प्रमाणात गौण खनिजांचा वापर हा विकास कामासाठी तसेच गौण खनिज आधारावर काही सूक्ष्म व लघु उद्योग आधारित आहेत. तसेच काही गौण खनिजाचा वापर हा औद्योगिक प्रयोजनासाठी करण्यात येतो. परंतु राज्यात मोठ्या प्रमाणात वाळू व इतर गौण खनिजांचे अनधिकृत उत्खनन, वापर, वाहतूक व तस्करीचे वारंवार प्रकार घडत असल्याचे निदर्शनास येत आहेत. त्यामुळे महसूलाची तसेच पर्यावरणाची हानी मोठ्या प्रमाणात होत आहे.

तसेच अशा वाळू व इतर गौण खनिजाचे अनधिकृत उत्खनन, वापर व वाहतूक तसेच तस्करी यामुळे गुन्हेगारी कारवाया वाढत आहेत. त्यामुळे वाळू व इतर गौण खनिजांचे नियमन करणाऱ्या शासकीय अधिकारी/कर्मचारी यांच्या जिवितास धोका निर्माण झालेला आहे. तसेच सार्वजनिक सुव्यवस्थेसदेखील बाधा येत आहे. वाळू व इतर गौण खनिजांचे अनधिकृत उत्खनन, वापर व वाहतूक रोखण्यासाठी अशा व्यक्तींवर जबर कारवाई करणे आवश्यक असल्याने, अशा व्यक्तींविरोधात विविध कायदे/अधिनियम/नियम याअन्वये फौजदारी कारवाई करण्याकरीता सर्वसमावेशक सूचना क्षेत्रीय यंत्रणेस देण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती. त्यानुषंगाने शासनाने पुढीलप्रमाणे आदेश देत आहे:-

शासन परिपत्रक:-

प्रस्तावनेतील विवेचनाच्या पार्श्वभूमीवर वाळू व इतर गौण खनिजांचे अवैध/अनधिकृत, उत्खनन, वापर, वाहतूक व तस्करी रोखण्याच्या अनुषंगाने संबंधितांविरुद्ध फौजदारी कारवाई करण्याबाबत खालीलप्रमाणे निर्देश देण्यात येत आहेत :-

- i) वाळू व इतर गौण खनिजाची अवैध/अनधिकृत उत्खनन, वापर, वाहतूक व तस्करीमध्ये आढळून आलेल्या व्यक्ती यांच्यावर महाराष्ट्र जमीन महसूल संहिता, १९६६ मधील तरतुदीनुसार केवळ दंडात्मक कारवाई न करता संबंधितांविरुद्ध फौजदारी कारवाई म्हणजेच एफ.आय.आर दाखल करण्याची कार्यवाही महसूल विभागाच्या संबंधित अधिकारी/कर्मचाऱ्यांनीच करावी.
  - ii) अशा व्यक्तींविरुद्ध फौजदारी /गुन्हे दाखल करताना महाराष्ट्र जमीन महसूल संहिता, १९६६ (उदा. कलम ४८ (७) व ४८ (८)), भारतीय न्याय संहिता (बी.एस.एस.), २०२३ (उदा. कलम ३०३(२), ३१०(२), १३२, ३५१(२), ११८(१), ११५(२), ३३२(८), ३(५)), पर्यावरण संरक्षण अधिनियम, १९६६ (उदा.कलम ९ व १५), खाण आणि खनिज अधिनियम, १९५८ (उदा कलम ३, ४ व २१), (सार्वजनिक संपत्ती नुकसान प्रतिबंध अधिनियम (उदा. ३ व ७) यामधील विविध कलमाच्या अनुषंगाने गुन्हे दाखल करण्याची कार्यवाही पोलीस अधिकारी, महसूल अधिकारी/कर्मचारी व संबंधित सक्षम अधिकाऱ्यांनी करावी.
  - iii) वाळू व इतर गौण खनिजांचे अवैध उत्खनन वापर, वाहतूक व तस्करी यापासून परावृत्त करण्यासाठी, पर्यावरणाची हानी टाळण्यासाठी आणि सार्वजनिक सुव्यवस्था अबाधित राखण्यासाठी महाराष्ट्र झोपडपट्टी गुंड, हातभट्टीवाले, औषधीद्रव्ये विषयक गुन्हेगार, कलाकृतीचे विनापरवाना प्रदर्शन करणारे व्यक्ती, धोकादायक व्यक्ती, अत्यावश्यक वस्तूंचा काळाबाजार करणारे व्यक्ती आणि वाळू तस्कर यांच्या विघातक कृत्यांना आळा घालणेबाबत अधिनियम १९८१ अन्वये स्थानबद्धतेच्या अनुषंगाने ग्रामीण क्षेत्रात संबंधित जिल्हाधिकारी व शहरी क्षेत्रात संबंधित पोलीस आयुक्त यांनी अशा जास्तीत व्यक्तींवर स्थानबद्धतेची कार्यवाही करावी.
- तसेच वाळूच्या अवैध उत्खनन व वाहतूकीस आळा घालण्यासाठी "महाराष्ट्र झोपडपट्टी गुंड, हातभट्टीवाले, औषधिद्रव्यविषयक गुन्हेगार, धोकादायक व्यक्ती व दकश्राव्य कलाकृतीचे विनापरवाना प्रदर्शन करणाऱ्या व्यक्ती (व्हिडीओ पायरेट्स) यांच्या विघातक कृत्यांना आळा घालण्याबाबत अधिनियम, १९८१ मध्ये महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ५/२०१६ अन्वये सुधारणा करण्यात आली असून, आता सदर अधिनियमात "वाळू तस्कर" या संज्ञेचा समावेश करण्यात आला आहे. याबाबतची सुधारणा करण्याकामी प्रथम सन २०१५ चा महाराष्ट्र अध्यादेश क्रमांक २३, दि. ०१/१२/२०१५ रोजी व नंतर सन २०१६ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ५, दि. २९.१.२०१६ रोजी राजपत्रात प्रसिध्द करण्यात आला आहे. यापूर्वी वाळूचे अवैध उत्खनन वा वाहतूक केल्याबद्दल गुन्हा नोंदविलेल्या इसमाकडून पुन्हा तोच गुन्हा घडल्यास अशा इसमाविरुद्ध सदर अधिनियमातील तरतुदीनुसार पोलीसांच्या मदतीने प्रतिबंधात्मक स्थानबद्धतेची कारवाई करण्याबाबत विचार करण्याच्या सूचना संदर्भाधीन क्रमांक ०४, दिनांक १४.०६.२०१७ च्या शासन परिपत्रकान्वये क्षेत्रीय यंत्रणेस देण्यात आलेल्या आहेत.
- iv) गुन्हे दाखल झाल्यानंतर गुन्ह्याच्या तपासाच्या दृष्टीने महसूल यंत्रणा, पोलीस यंत्रणा व संबंधित सक्षम अधिकाऱ्यांनी दाखल गुन्ह्यात आरोपींविरुद्ध गुन्ह्याची सिध्दता होण्यासाठी एकमेकांना योग्य ते सहकार्य करावे. याबाबत जिल्हाधिकारी, पोलीस अधीक्षक, पोलीस

आयुक्त व संबंधित सक्षम अधिकाऱ्यांनी त्यांच्या अधिनस्त असलेल्या क्षेत्रीय कार्यालयास योग्य त्या सूचना देण्याची कार्यवाही करावी.

- v) गौण खनिजांचे अवैध उत्खनन, वापर, वाहतूक व तस्करी करणाऱ्या व्यक्तींविरुद्ध गुन्हा दाखल करण्यास अथवा दाखल गुन्ह्याच्या अनुषंगाने तपासात पोलीस, महसूल यंत्रणेमधील तसेच संबंधित सक्षम यंत्रणेच्या अधिकारी/कर्मचारी यांनी हयगय/कसुरी केल्याचे निर्देशनास आल्यास संबंधित अधिकारी/कर्मचाऱ्यांविरुद्ध संबंधित जिल्हाधिकारी/पोलीस अधीक्षक/पोलीस आयुक्त यांनी कारवाई करावी.

०२. सदर शासन परिपत्रक शासनाच्या गृह विभागाच्या अनौपचारिक संदर्भ क्र.संकिर्ण-०६२५/प्र.क्र.५३/पोल-१३, दिनांक २३.०६.२०२५ अन्वये देण्यात आलेल्या सहमतीने निर्गमित करण्यात येत आहे.

सदर शासन परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक क्रमांक २०२५०७१७१२२६१०९९१९ असा आहे. हा शासन निर्णय डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(सदानंद गो. मोहिते)

कार्यासन अधिकारी, महसूल व वन विभाग

प्रत,

१. मा.राज्यपाल यांचे प्रधान सचिव, राजभवन, मलबार हिल, मुंबई.
२. मा.मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
३. मा.उप मुख्यमंत्री (नगर विकास), महाराष्ट्र राज्य यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई
४. मा.उप मुख्यमंत्री (वित्त व नियोजन), महाराष्ट्र राज्य यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई
५. मा. विधानसभा अध्यक्ष यांचे खाजगी सचिव, विधानमंडळ, मुंबई
६. मा. विधानपरिषद सभापती यांचे खाजगी सचिव, विधानमंडळ, मुंबई
७. मा.मंत्री (महसूल) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
८. सर्व मा. मंत्री/मा. राज्यपाल यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय मुंबई.
९. सर्व मा. विधानसभा/विधानपरिषद सदस्य
१०. सर्व मंत्रालयीन विभाग
११. सर्व विभागीय आयुक्त
१२. सर्व जिल्हाधिकारी
१३. सर्व पोलीस आयुक्त व पोलीस अधीक्षक
१४. सर्व उपविभागीय अधिकारी
१५. सर्व तहसिलदार